

הלכה ומעשה באדריכלות הנוף של שלמה אהרונסון

אדר' נוף עדי נוי אינויר | עורך: גלעד רונן

מבוא

העוסקים בפרקטיקה פוגשים לעתים קרובות בפער בין "הלכה" - הרעיונות והתפישות של המתכנן לבין "המעשה" - יישומן בפועל. מחקר זה בוחן את הפער בין הלכה למעשה בעבודתו של שלמה אהרונסון, זוכה פרס א.מ.ת. (2014), הנחשב על ידי רבים לבכיר אדריכלי הנוף הישראליים (זנדברג, 2008; 2012; TCLF ואחרים). האם ככזה הצליח ליישם את רעיונותיו במעשה? והאם קרה גם הליך הפוך בו הניסיון המקצועי השפיע על רעיונותיו? האם ניתן לומר שהפרקטיקה הובילה להתפכחות? עיצבה מחדש את תפישת העולם?

מטרת המחקר היתה בחינת יחסי הגומלין בין תפישות תכנון הנוף של אהרונסון ויישומן בפרקטיקה. לשם כך הוצגו השאלות הבאות:

- מה היו תפישות התכנון של אהרונסון?
- כיצד השתנו או התפתחו במהלך ארבעים שנות עבודתו?
- מהם יחסי הגומלין בין תפישות תכנון ויישומן, כפי שבאו לידי ביטוי באתרי קק"ל במדבר?
- זהו מחקר איכותני המשתמש בכלים של מחקר היסטורי. איסוף הנתונים כלל ראיונות וסיוורים בשטח לצד ניתוח מסמכים מסוגים שונים: תכתובות, תכניות אדריכליות, ספרות תיאורטית, תצלומי פרויקטים ועוד.

יצירתו של אהרונסון

שלמה אהרונסון נולד ב-1936 בחיפה, למד בבית הספר הריאלי והיה חבר הגרעין המייסד של הישוב יודפת (איור 1). כמרבית בני הדור השני של אדריכלי הנוף בארץ (אניס 1996) למד הברית, ערש אדריכלות הנוף המודרנית ועבד אצל לורנס הלפרין שהיה למנטור, עמית וחבר. יצירתו של אהרונסון כוללת "הלכה" כתובה ו"מעשה" תכנוני. לצורך הבנה וחקר יצירתו של אהרונסון בוצעה חלוקה לחמש תקופות מרכזיות כההליך של פרשנות. בכל תקופה נבחנו מסמכים מרכזיים על מנת להציג את ההלכה והתפתחותה (איור 2). תפישת התכנון לא קפאה על שמריה במהלך התקופות, לפיכך כלל המחקר פיתוח מתודה ייעודית כדי לתארה על ידי זיהוי הרכיבים המרכזיים בה והשתנותם על ציר הזמן.

תקופת ההכשרה - שנות הששים

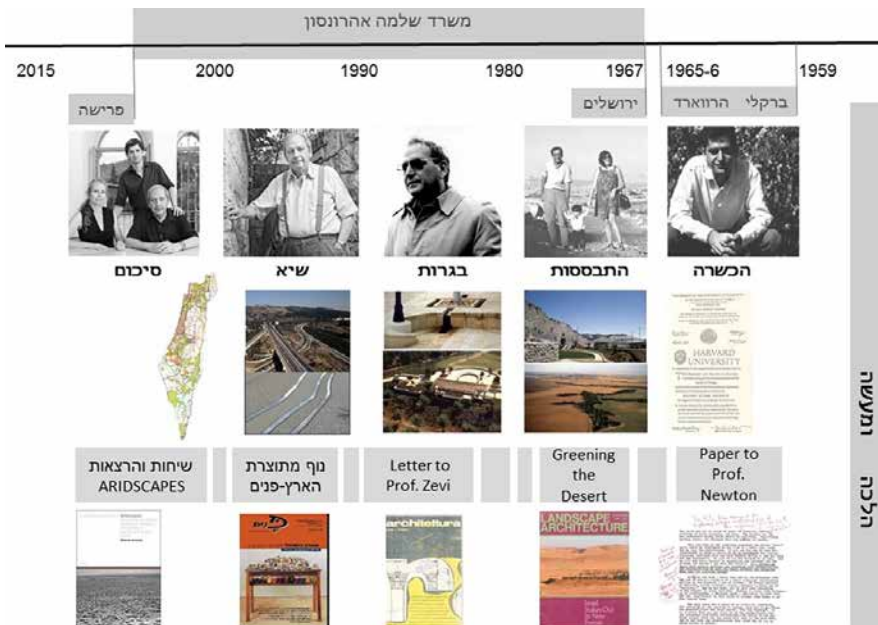
זוהי התקופה המעצבת בהכשרתו של אהרונסון כאדריכל וביצירת דמותו המקצועית, עת למד בברקלי ובהרווארד, בעבודתו אצל הלפרין ובעת שהותו בארה"ב ובלונדון. המסמך שכתב בהרווארד "עתיד אדריכל הנוף" מבטא את תפישת עולמו האוניברסלית באותם ימים, לפיה נדרש אדריכל הנוף לנשאים הבאים:

- אימוץ גישה רחבה כוללת ויצירתית

- אחריות חברתית לפתרון בעיות
  - רעיון ברור ותפישת עיצובית משלב מוקדם בתהליך
  - המשכיות והקשר תרבותי
- אהרונסון שב לארץ לאחר מלחמת ששת הימים ובשנת 1969 פתח משרד בירושלים, אשר היווה מעבדה אדריכלית לעיצוב דמותה החדשה של העיר שחברה לה יחדיו. בעבודותיו החל ליישם את הנשאים דלעיל ככל שישל, והדבר בא לידי ביטוי במאמרים רבים אותם כתב על הפרויקטים השונים, בהם תיאר את הבסיס הרעיוני ליצירתו.

תקופת ההתבססות - שנות השבעים

בשנות השבעים החל אהרונסון לתכנן סביב העיר העתיקה בירושלים: בקארדו, בשער ציון, בשער האשפות, בפארק הארכיאולוגי שבין הר ציון לעופל וברובע היהודי. הוא היה חבר בקבוצת "המועצה לישראל יפה" אשר היתה מעורבת בקביעת אופי הפיתוח המואץ של העיר המאוחדת. עבודות אלו חידדו אצלו את המודעות למורשת ההיסטורית, שם החל להתייחס לעבר כ"לקוח". במקביל לקח חלק בהכנת תכניות בקנה מידה גדול: תכנית מתאר למועצה האזורית מטה יהודה שהובילה לשיתוף פעולה ארוך שנים עם קק"ל בהרי יהודה ובנגב ולהכנת תכנית רעיונית ליעור; תכנון פריסת צה"ל בנגב למיקום מחנות צבא ושטחי אימונים תוך שמירת המרחב

▲ איור 1. דיוקן שלמה אהרונסון (2008)

◀ איור 2. חלוקה לחמש תקופות "מעשה" ומסמכים מרכזיים המייצגים את "הלכה" לאורכן (אינויר)

הטבעי הייחודי של הסביבה המדברית. בתכניות אלו יישם גישה רחבה וכוללת המאתרת רצפים ומכלולים פיזיים ורעיוניים בנוף.

תקופת הבגרות - שנות השמונים

בשנים אלו התגבש סגנונו של אהרונסון לכלל שפה ייחודית, אשר נבעה מתרגום ה"סיפור" אותו רצה לספר לשפה עיצובית מוקפדת. פרויקטים רבים זכו לפרסום עולמי דוגמת טיילת שרובר בירושלים, כיכר סוזן דלל בתל אביב, פארק ספיר בערבה, הגנים הלאומיים בקיסריה ובבית גוברין ופרויקטים הנדסיים כמו מסוע האשלג ושיקום אתר כריית הפוספטים בנחל צין. בעשור זה החל תכנונם של פרויקטים כמו מחלף שער הגיא, ככר קרייטמן באוניברסיטת בן גוריון,

הכיכר המרכזית בטכניון, קווי הגובה בירידות לים המלח ועוד רבים, אשר הושלמו רק בעשור הבא.

תקופת השיא - שנות התשעים

בשנות התשעים כבר היה אהרונסון אדריכל מוכר ופעל לקידום המקצוע בתפקידו כיו"ר איגוד אדריכלי הנוף (1991-1998). הוא הוזמן להשתתף בביאנלה בוונציה, באקספו בסין וביפן, לימד בהרווארד ובאוניברסיטאות אחרות והציג את עבודותיו בארץ ובעולם. בשנים אלו עסק בפרויקטים לאומיים דוגמת נמל התעופה בן גוריון, מתחם יד ושם, הגדרת הנחיות נופיות לכביש חוצה ישראל ותכנון השלד הירוק לתכנית המתאר של ירושלים (שלא אושרה, אך במידה רבה מיושמת בפועל). בשנים אלו התחזקה אצלו

ההבנה, כי הארץ הופכת ל"עיר מדינה" עמוסה וצפופה, ולכן על הנוף להיות רקע שקט ומרגיע, ליצור "שלום עם הארץ"¹ כשם ספר עבודותיו שיצא באותה עת (Aronson, 1998).

התקופה המסכמת - שנות האלפיים

העשור הראשון של המאה ה-21 התאפיין בסיכום הניסיון המצטבר - אם בתכנון והתוויית מדיניות השימוש ושימור השטחים הפתוחים בתכנית המתאר הארצית (תמ"א 35 בראשות שמאי אסיף ואריה שחר) שם הציע את מכלולי הנוף והשלד הירוק, אם בכתיבת הספר Aridscapes (Aronson, 2008), במתן הרצאות ברחבי העולם, במתן חוות דעת מקצועיות ועוד. בכל אלו הגדיר את ה"אני מאמין" שלו דרך העקרונות הבאים אשר התגבשו לאורך שנות הפרקטיקה:

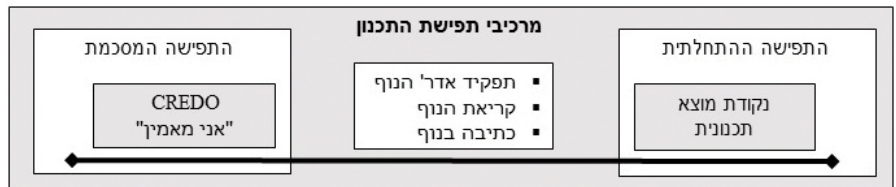
- אדריכל הנוף כדמות מובילה בצוות התכנון
- הנוף כמכלול - הבנת ההקשר הרחב בכל קני המידה
- הפשטה יוצרת משמעות או "סיפור בנוף"
- שילוב נופים חקלאיים בתכנון כמוטיב נושאי ונופי
- "העבר כקליינט" - מקום מרכזי להקשר ההיסטורי
- תכנון רגוע - "שלום עם הארץ"
- לקראת סוף העשור חלה ופרש, וניהול המשרד עבר לבנו ולכלתו.

"ההלכה" - תפישות התכנון של

אהרונסון והשתנות לאורך השנים

התפישה התכנונית של אהרונסון נחקרה באמצעות ניתוח תוכן של מסמכים מרכזיים שכתב, ועשרות ראיונות שהתקיימו לאורך קרוב לעשור עימו ועם שותפים לדרכו, בהם משה ספדי, אריה רחמימוב, מוטי קפלן, ג'ודי גרין, ענת שדה ואחרים.

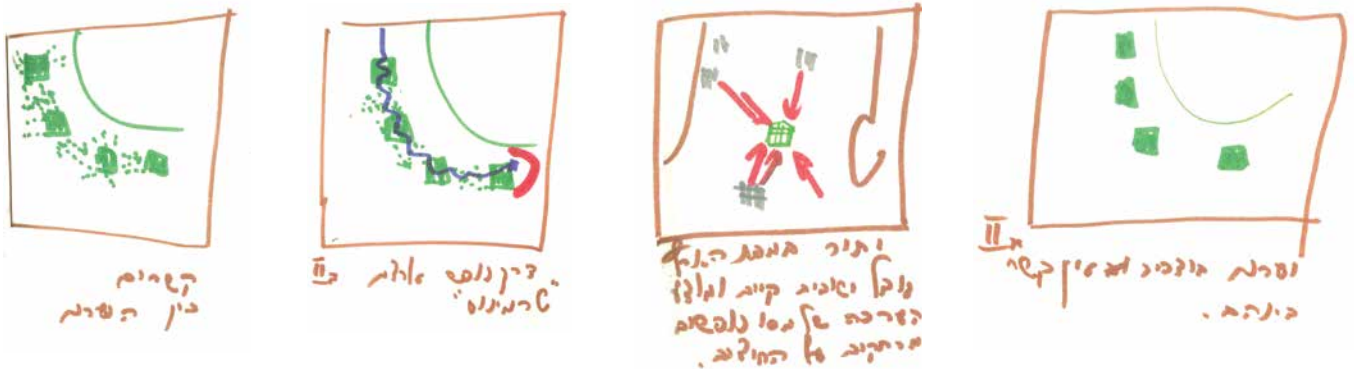
בשנות השישים, כסטודנט בהרווארד, הציג "תפישה התחלתית" - נקודת מוצא מקצועית ומגובשת, פרי הכשרתו וחינוכו. כבר אז ראה אהרונסון בתפקידו כאדריכל נוף שליחות, מתן

א איר 3. תיאור תפישת התכנון של אהרונסון (איזניר)

א איר 4. יער יתיר - רוח המקום (רון לביניגר, 1974)

א איר 5. יער יתיר - קריאה בנוף (רישום: אהרונסון)

¹ את הביטוי טבעה ליסובסקי בהמלצתה לשם עבור ספר העבודות "Making peace with the land"

▲ איור 6. עיגון סטטוטורי של ערוצי הנגב המערבי מגן עליהם ומאפשר שימוש לנופש ופנאי (תמ"א 22)

וכן הגדרת שטחים טבעיים ללא נטיעה. אהרונסון תכנן את יער יתיר מתוך ראייה כוללת שנבעה מעקרונות התכנון שקבע בתכנית הרעיונית ליער וייעור (איור 5).

הסדרת סחף בערוצים - הנחיות שטח להסדרת ערוצים בנגב המערבי בשטח של מאות דונמים ונטיעה למניעת סחף קרקע באזורים החקלאיים של הנגב המערבי. אהרונסון קרא את המשמעות הנופית של הנטיעה כהתערבות מקומית, אשר באמצעים פשוטים ודלי תקציב עשויה לחולל שינוי נוף בקנה מידה רחב. בזכות תפישת העולם ההתחלתית שלו נתן פרשנות כוללת ורחבה לפתרון הנקודתי של קק"ל, וראה בכך תכנון בר-קיימא היוצר תשתית לשימוש עתידי לנופש (איור 6), ולהפיכת נוף רחב ידיים לקריא יותר ונעים יותר למתגוררים בסביבתו.

הראשון שהשתלב בתכנון יערות קק"ל בראשית שנות השבעים. תיעוד תכנונם של ארבעת האתרים נסמך על ניתוח חומרי תכנון, סיורים וראיונות.

תכנית אב לפיתוח יער יתיר - תכנון נופי של יער נטוע הגדול בארץ (30,000 דונם) בצפון הנגב, אזור ספר המדבר, להכשרתו לקליטת קהל על ידי שילוב תיירות ונופש. קריאת הנוף זיהתה את רוח המקום במפגש דרמטי בין יחידות נוף, (איור 4) ובהתאם לה הכתיבה בנוף הציעה תרגום רוח המקום לשפה עיצובית מבוססת מורפולוגיה וארכיטקטורה: תכנון היער נועד להעצים את החוויה הנופית ולהציע מוקדי פעילות באזור אתרי המורשת תוך התייחסות לשיקולי תחזוקה ותפעול. בהתאם לכל אלו בוצעה חלוקה לאזורים בהם אורנים, בוסתנים במדרונות, שטחים חקלאיים בעמקים,

מענה לבעיות-יסוד של העולם. הוא ייחס חשיבות עליונה לזיהוי רוח המקום וראה ב"קריאה" של הנוף את היסוד ל"כתיבה" בו, לתכנון ולעיצוב המקנים למקום משמעות. במהלך השנים צבר ניסיון ונחשף לרעיונות שונים בעקבותיהם עברה תפישה זו התפתחות, דיוק וזיקוק, עד להצגת "תפישה מסכמת" בעשור האחרון לפועלו המשקפת את השקפת עולמו הרחבה ואת אישיותו (איור 3).

"המעשה"

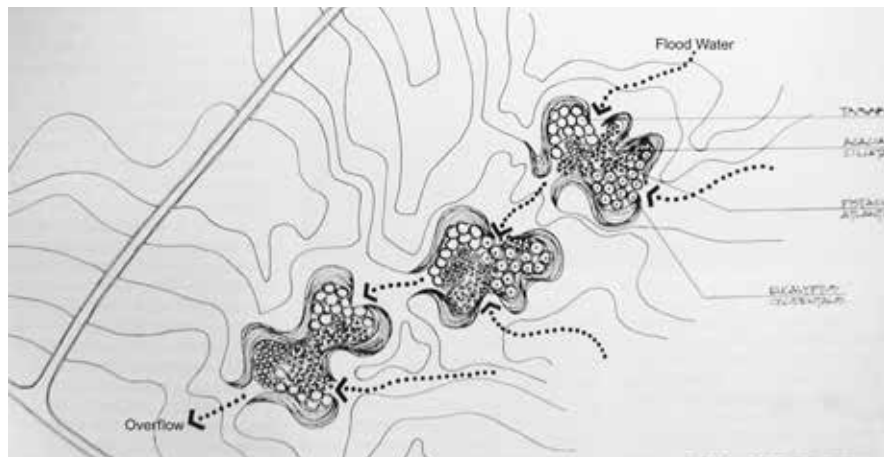
המעשה התכנוני של אהרונסון מקיף מגוון רחב של תחומי עשייה, ובכלל זה גנים וכיכרות מעוצבים, תכנון נוף של תשתיות, תכנון נוף מתארי מקומי וארצי ועוד. ריכוז בולט של פרויקטים נמצא בירושלים ובסביבתה, וריכוז גדול נוסף במדבר - בו ראה כאתגר את שיפור יכולת הקיום האנושי. ניסיונו בתכנון במדבר, בעיקר של אזורי ייעור ותשתיות, הפך לאחד מסימני ההיכר המקצועיים שלו. כמקרי בוחן לבחינת יישום תפישות התכנון של אהרונסון נבחנו במחקר זה ארבעה פרויקטים בהם היה מעורב במסגרת מפעל הייעור של קק"ל באזורים צחיחים, אשר זכו לתהודה בינלאומית רחבה.

יחסי הגומלין בין תפישות תכנון ויישומן, כפי שבאו לידי ביטוי באתרי קק"ל במדבר

- א. לצורך ניתוח יחסי הגומלין בין תפישות התכנון (ההלכה) ויישומן (המעשה), פותחה במחקר מתודה המגדירה קריטריונים לפי שלושה היבטים:
  - א. כיצד באה לידי ביטוי תפישת התכנון ההתחלתית בפרויקט.
  - ב. אילו רעיונות ונושאים מתהליך התכנון ניכרים בתפישת התכנון המסכמת.
  - ג. כיצד באו לידי ביטוי מרכיבי התפישה: תפקיד אדריכל הנוף, קריאת הנוף וכתיבה בו.
- מקרי הבוחן מציגים תכנון בקני מידה ובתנאי צחיחות מגוונים, עת היה אהרונסון אדריכל הנוף

▲ איור 8. לימן בצפון הנגב, שנות השבעים

▲ איור 7. סכמה לתכנון מקבץ לימנים בהר הנגב (אהרונסון, 1977)

▲ איור 9. פארק ספיר, שנות השמונים

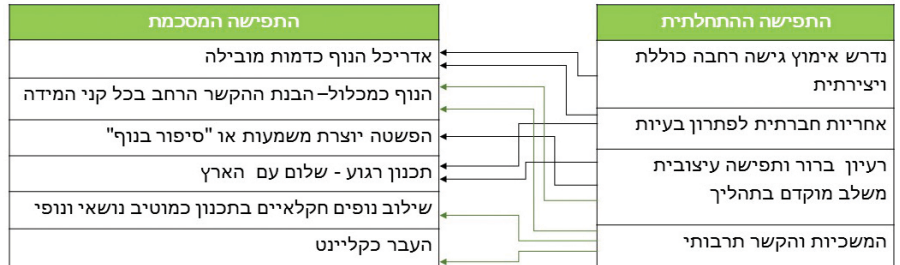
האקולוגי ואחרים), והתאמה למציאות הישראלית ולשינויים שחלו בה עם השנים. מסקנת המחקר לאור בחינת יחסי הגומלין בין ההלכה לבין המעשה, היא כי קיומה של הלכה מגובשת המציבה חזון ושליחות אפשרה יצירת פרויקטים בעלי משמעות, וכי הניסיון המעשי עיצב את תפישות התכנון שעברו התפתחות לאורך השנים.

סיכום

באמצעות עבודתו של אהרונסון ניסיתי להבין את אופן פעולתו והשפעתו של אדריכל הנוף. המחקר מתמקד בחזון ובתפישת העולם שנבעה ממנו, ומצביע על חשיבות גיבושם כגורם מרכזי בהפיכתו לאדריכל משפיע ומוערך. את תמצית חזונו הגדיר כסטודנט: מקצוע אדריכלות הנוף יוכל למלא את ייעודו רק הודות לאדריכל הנוף בהיותו "אדם ערכי, יצירתי, בעל שליחות, בעל יכולת למידה, גמיש, איש צוות, רב תחומי וצנוע" (Aronson, 1966).

מקורות

אהרונסון, ש' (2015). שיח בנוף. ירושלים: שלמה אהרונסון אדריכלים
 אניס, ר' (1996). גנים ראשונים בארץ ומעצביהם החלוצים. ב- ג' גאון, א' פז, & אוצרות, מראה מקום ארבע גישות באדריכלות נוף בישראל (עמ' 6-17). תל אביב: הגלריה האוניברסיטאית לאמנות ע"ש גניה שרייבר.
 זנדברג, א' (10 אוקטובר 2008). המקום שמעבר לו אין מים. אוחר מתוך הארץ - גלריה: http://www.mouse.co.il/CM.articles_item,1042,209,28607,.aspx
 קק"ל, ואהרונסון, ש' (1973). תכנית רעיונית לפיתוח היער בישראל. ירושלים: קרן קיימת לישראל.
 Aronson, S. (1966). The Future of Landscape architect (THES). GSD Harvard, Cambridge, MA.
 Aronson, S. (1977). From Yatir to the Negev: Greening the Israeli Landscape. Landscape Architecture, 67, 394-398. JOUR.
 Aronson, S. (1998). Making peace with the land: Designing Israel's landscape. BOOK, Washington D.C: Spacemaker Press.
 Aronson, S. (2008). Aridscapes: proyectar en tierras asperas y fragiles / editor] Shlomo Aronson. Aridscapes: designing in harsh and fragile lands; Proyectar en tierras asperas y fragiles; Designing in harsh and fragile lands. BOOK, GG.
 The Cultural Landscape Foundation <http://tclf.org/pioneer/oral-history/shlomo-aronson>.

▲ איור 10. התפתחות הרעיונות מהתפישה ההתחלתית לתפישה המסכמת (איור)

בספר "שיח בנוף" (2015) המחולק לפי ארבעת הנושאים העיקריים בתפישה המסכמת, הוא מציין את עבודותיו עם קק"ל כביטוי לשאיפתו ליצירת "שלום עם הארץ", ואת פארק ספיר כדוגמה להפשטה היוצרת סיפור קריא בנוף.

מסקנות

בכל הפרויקטים שנחקרו תיאר אהרונסון פילוסופיה ותפישת עולם רחבה וכוללת, רעיון ברור וגישה עיצובית הנובעת מקריאת רוח המקום, במטרה להשתלב בסביבה באופן הרמוני וצנוע, גם אם פעל מתוך הזדהות עם רעיון "הפרחת השממה". כאשר הצטרף לתכנון קיים והשפעתו היתה מוגבלת אם בכלל (בלימנים ובערוצים), הוא פיתח את תפישתו ופרסמה עד כי הפכה לתבנית תכנונית או עיצובית. חקר עבודות מן העשור הראשון אפשרה בחינת יישום התפישה ההתחלתית זמן קצר לאחר שהתגבשה, וניכר כי מצאה לה ביטוי נרחב בכל אחד ממקרי הבוחן. מתום עבודות אלו חלפו מעל לשני עשורים בהם תכנון מאות פרויקטים עד שהגדיר את עיקרי התפישה המסכמת. במקרי הבוחן ניתן לזהות ניצנים של תובנות אשר הבשילו לבסוף לכדי התפישה המסכמת, אך אלו אינם הרעיונות הדומיננטיים בה. ניתוח התפישות לאורך השנים מצביע כי אהרונסון נשאר נאמן לחזון המקצועי ולמרבית רכיבי תפישת התכנון ההתחלתית אותה הגדיר בהיותו סטודנט. הם לא השתנו ביסודם, והיו גמישים דיים כדי לאפשר תהליך של התפתחות במהלכו נעזבו רעיונות אחדים ונוספו אחרים (איור 10). הניסיון המצטבר מילא תפקיד מרכזי בהתפתחותו המקצועית, לצד גורמים נוספים אשר יש להרחיב עליהם את המחקר, כגון שינוי פרדיגמות, שינוי השיח המקצועי (כמו בנושא

לימנים - תכנון עקרוני, בעיקר על ידי הנחיות שטח למקבץ של חמישה לימנים לשימור מי נגר וליצירת מקבצי ייעור כמקוד נופי וכמקום שהייה (איור 7). הלימנים ניטעו ע"י קק"ל משנות החמישים, והיו צורת הייעור האופיינית בתנאי הנגב הצפוני והמרכזי (איור 8).

אהרונסון ראה בהם דוגמה לתכנון נוף מדברי הנובע מקריאת עברו התרבותי של השטח, הכרת מבנהו, הבנת תנאיו ההידרולוגיים והמורפולוגיים והפקת המרב מהם לכתיבת מקום המשפר את התנאים במקום ומעניק מחסה חיוני לאדם במדבר. זוהי אתנחתא מוצלת ויורקה המשאירה את מרבית המרחב המדברי במצבו הטבעי. אהרונסון פרסם רעיון זה ובכך הטמיעו בשפה התכנונית בארץ ומחוצה לה, עד כי הפכו למונח מקצועי שימושי.

פארק ספיר - תכנון מפורט ועיצוב אגם ופארק ליד הישוב ספיר בערבה באקלים צחיח-קיצוני. כחלק מפיתוח שטח של שכונה חדשה, נמצאו מי תהום גבוהים אשר הצריכו פתרון הנדסי. הוסכם על הפנייתם ליצירת אגם באזור מלחה סמוך, וסביבו פארק.

הרעיון התכנוני של אהרונסון היה ליצור נווה מדבר מנותק מסביבתו, כדי ליצור תחושה של מקום מוגן מתנאי המדבר. עיצוב הגן פשוט ועושה שימוש באלמנטים וחומרים מעטים: עבודות עפר מן החומר המקומי בלבד, אבנים מהסביבה ודק עץ. תכנית הצמחיה חילקה את הפארק לארבעה אזורים: "מדבר בלתי ננוע" בדרום, ולידו דק עץ המאפשר נגישות נוחה למים בצל עץ השיטה הקיים; צמחיית מלחה טבעית בצפון ושביל בליבה; צמחיית מדבר במערב ו"פארק" ובו מדשאה ועצים פורחים במזרח (איור 9).

מחקר במסגרת לימודי תואר שני באדריכלות נוף בטכניון בהנחיית פרופ"ח נורית ליסובסקי ופרופ"מ דניאל אורנשטיין. אדריכלית נוף עדי נוי אינר עבדה במשך עשור במשרד שלמה אהרונסון אדריכלים, כיום מנהלת מחלקת התכנון בקק"ל מרחב מרכז, adinoynof@gmail.com. צילומים באדיבות ארכיון משרד אהרונסון.

מדור 'בשדה המחקר' חושף קולות מהאקדמיה העוסקים בנושאים עכשוויים בשדה מחקר הנוף. השאיפה היא לקיים דו-שיח יצירתי ופעיל בין שדות העשייה והמחקר השונים. נשמח לקבל מחקרים לפרסום. עורך המדור, אדר' נוף גלעד רונן, gronnen@gmail.com